

UDK: 340.134:004
DOI: 10.5937/PDSC24693V

Msr Milica Vasić, asistent

*Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu,
Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu
email: milica.vasic@pravni-fakultet.info, 0637683140*

Dr Maja Petrović, docent

*Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu,
Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu
email: maja.petrovic@pravni-fakultet.info, 0652101054*

FENOMENOLOGIJA HIBRIDIZACIJE PRAVA U DIGITALNOM DRUŠTVU

Apstrakt:

Fenomenologija hibridizacije postaje sve relevantnija u eri globalizacije i afirmacije Industrije 4.0., koja konceptualizuje rapidne promene tehnologije, inovacije u proizvodnim procesima, kao i promene u organizacionim strukturama i poslovnim modelima. Hibridizacija prava dovodi do pravne pluralnosti, gde više pravnih sistema, principa ili pristupa koegzistira i deluje unutar istog društvenog prostora, što može rezultirati složenim pravnim pejzažem gde različite pravne norme i prakse moraju biti usklađene. Predmet istraživanja je fenomenološka analiza hibridizacije prava u kontekstu digitalnog društva, koje karakterišu brze tehnološke promene i varijabilni zahtevi tržišta unutar okvira Industrije 4.0. Kroz ulogu digitalnih tehnologija u savremenim pravnim okvirima, rad osvetljava složenost i višeslojnost hibridizovanih pravnih struktura. Autorke kroz ovaj rad primarno nastoje da unaprede razumevanje procesa hibridizacije prava i ponude smernice za razvoj regulative koja može adekvatno odgovoriti na izazove i mogućnosti digitalnog društva. Zadatak istraživanja jeste identifikacija i razumevanje mehanizama putem kojih se pravni sistemi hibridizuju i funkcionišu zajedno unutar zajedničkog pravnog prostora. Konačne opservacije ističu potrebu za kritičkim preispitivanjem tradicionalnih pravnih kategorija i stvaranju mogućnosti za razvoj novih teorijskih i praktičnih pristupa u pravnoj nauci i praksi, kako bi se adekvatno odgovorilo na izazove hibridizacije prava u digitalnom društvu.

Ključne reči: fenomenologija, hibridizacija, hibridizacija prava, digitalno društvo, Industrija 4.0

Uvod

U savremenom digitalnom društvu, pravo kao regulatorni sistem prolazi kroz dinamične i bezprecedentne transformacije. Digitalizacija je dovela do stvaranja novih oblika interakcije, komunikacije i transakcija, čime je otvorila vrata za kontinuirano prilagođavanje i evoluciju pravnih sistema. Fenomen hibridizacije prava postaje sve vidljiviji, jer tradicionalni pravni koncepti i strukture moraju koegzistirati i integrisati se sa novim, digitalno uslovljenim normama i praksama. Hibridizacija prava odnosi se na proces u kojem se tradicionalni pravni instituti, prakse i principi sublimišu sa novim tendencijama koje digitalno društvo nameće, kako bi se odgovorilo na savremene potrebe regulacije društvenih tokova i izazova. Rad istražuje fenomene i izazove koji prate hibridizaciju prava u digitalnom društvu, analizirajući kako se mogu uspostaviti fleksibilni i prilagodljivi pravni okviri koji će odgovarati potrebama digitalnog doba. Predmet istraživanja obuhvata definisanje pojmovnog okvira, analizu mesta i uloge hibridizacije prava unutar pravnog sistema, kao i konkretizaciju pojavnih oblika koji formalizuju hibridizaciju prava. Rad se bavi ulogom digitalnih tehnologija unutar modernih pravnih okvira, naglašavajući kompleksnost i višedimenzionalnost hibridizovanih pravnih struktura. Osnovni cilj rada je da doprinese razumevanju procesa hibridizacije prava i pruži smernice za razvoj regulative sposobne da odgovori na izazove i mogućnosti digitalnog društva. U tom kontekstu, poseban akcenat stavlja se na multidisciplinarni pristup koji uključuje pravne, tehnološke, sociološke i ekonomske perspektive, radi postizanja sveobuhvatnog uvida u ovu kompleksnu i dinamičnu pojavu. Hipoteza koja se dokazuje u radu je da teorijsko i fenomenološko razmatranje fenomenologije hibridizacije prava nije dovelo do visokog stepena usaglašenosti njenog pojmovnog određenja.

Metodološki pristup

Metodološki pristup korišćen u ovom radu odlikuje se sveobuhvatnošću i interdisciplinarnošću, što proizilazi iz same prirode predmeta istraživanja, koji je ranije definisan, budući da je predmet rada opredeljen kao analiza ključnih teorijskih postavki, odnosno pristupa međuuticaju prava i digitalne tehnologije. Ključno za ovo istraživanje predstavlja integracija pravnih, tehnoloških, socioloških i ekonomskih perspektiva, čime je omogućen sveobuhvatan uvid u fenomen hibridizacije prava, uz analizu sadržaja stručne i naučne literature. U okviru metodološkog pristupa, sproveden je sistematski pregled relevantne literature, gde su analizirani ključni koncepti, teorije i prethodna istraživanja u oblasti hibridizacije, hibridizacije prava i digitalnog društva. U skladu sa vrstom i predmetom istraživanja, u izradi ovog rada

korišćeno je nekoliko opštenaučnih metoda, uključujući analitičko-deduktivnu, hipotetičko-deduktivnu i komparativnu metodu. Komparativnom analizom je obuhvaćeno upoređivanje različitih pravnih sistema i njihovih pristupa hibridizaciji prava u digitalnom kontekstu, s ciljem identifikacije najboljih primera prakse i inovativnih pristupa koji mogu poslužiti kao model za druge pravne sisteme. Rad je struktuiran prema IMRAD principu. U uvodnom delu su predstavljeni različiti teorijski pristupi konceptu hibridizacije prava. Zatim je predložen model hibridizacije prava, a u centralnom delu rada analizira se razvojna perspektiva i diskutuje se o uticajima digitalnog društva na hibridizaciju prava.

Rezultati i analiza

Fenomenološki pristup, kada se primeni na hibridizaciju prava, omogućava dublje razumevanje kako pojedinci i institucije doživljavaju pravne promene u digitalnom društvu. Hibridizacija prava, kroz regulativu digitalnih tehnologija i promene u pravnim procedurama, predstavlja neophodan odgovor na izazove savremenog društva. Digitalizacija pravnih procedura predstavlja značajan korak ka modernizaciji pravosudnih sistema, čime se dodatno osnažuje hibridizacija prava u digitalnom društvu. Uvođenje e-sudova, kao digitalnog servisa omogućava sudovima da efikasnije upravljaju slučajevima, smanjujući potrebu za fizičkim prisustvom stranaka i advokata.¹ Prelazak na digitalne platforme značajno poboljšava dostupnost pravde, jer omogućava brži i lakši pristup sudskim postupcima svima koji imaju internet konekciju. Smatra se da danas više ljudi u svetu ima pristup internetu nego pristup sudovima.² Stoga, inovirani sistemi ne samo da povećavaju efikasnost, već i poboljšavaju transparentnost i pristup pravdi. Digitalna pravda se razlikuje od koncepta elektronske podrške sudskoj aktivnosti jer uključuje ne samo promenu forme procesa, već i suštinsku promenu kroz delegiranje funkcije sprovođenja pravde na digitalne tehnologije. To iziskuje stvaranje posebnih informacionih i analitičkih softverskih sistema koji su usklađeni sa osnovnim vrednostima nacionalnog i međunarodnog prava.³ Kroz ovu prizmu, može se dublje sagledati kako se različite regulative prepliću i kako utiču na svakodnevni život pojedinaca i privrednih subjekata, što posledično dovodi do hibridizacije prava.

¹ Evers, M., Ryan, P. (2016). Exploring ecourt innovations in New South Wales civil courts. *Journal of Civil Litigation and Practice*, 5 (1), pp. 65, (2024, Jul 09), Preuzeto sa: <https://opus.lib.uts.edu.au/handle/10453/43413>

² Susskind, R. (2019.) *Online Courts and the Future of Justice*, Oxford University Press, New York, (2024, Jul 18), Preuzeto sa: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198838364.001.0001>

³ Stepanov O., Pechegin D. i (Dolova) Diakonova M. (2021). On the prospects of digitalization of justice, *Legal Issues in the digital Age*, 2, pp. 118

Teorijski pristupi hibridizaciji prava nude različite perspektive na to kako se pravni sistemi prepliću i transformišu pod uticajem digitalizacije. Normativne teorije, koje se fokusiraju na pravne standarde i principe, naglašavaju potrebu za jasnim i konzistentnim pravnim normama koje mogu efikasno regulisati digitalne interakcije i transakcije. S druge strane, sociološke teorije istražuju uticaj društvenih faktora i tehnoloških inovacija na pravni sistem, posebno kako privredni subjekti i globalne mreže korisnika oblikuju i redefinišu pravne okvire. Međutim, zbog brzih tehnoloških promena, postizanje visokog stepena usaglašenosti pojmovnog određenja hibridizacije prava ostaje izazov. Sinteza ovih pristupa omogućava sveobuhvatno razumevanje kako pravni sistemi mogu efektivno regulisati digitalne interakcije, uzimajući u obzir normativne zahteve za pravnom jasnoćom i sociološke realnosti dinamike moći i društvenih normi. U praktičnom smislu, kombinacija normativnih i socioloških teorija može pomoći u formiranju pravnih okvira koji su prilagodljivi i otporniji na promene. Na primer, fleksibilni regulatori koji mogu brzo reagovati na tehnološke promene, uz participativne mehanizme uključivanja društvenih aktera u proces donošenja odluka, mogu predstavljati efektivan pristup u hibridizaciji prava.

U skladu sa navedenim, modularni model hibridizacije prava može biti adekvatan odgovor na izazove digitalnog društva. Modularni model determiniše uspostavljanje fleksibilnog i adaptabilnog pravnog sistema, koji omogućava različitim pravnim elementima da se prilagođavaju specifičnim potrebama sektora kao što su tehnologija, zaštita podataka i e-trgovina. Takav pristup omogućava brzu implementaciju i redovnu reviziju zakona, čime se obezbeđuje pravovremeno reagovanje na tehnološke inovacije i društvene promene. Participativno donošenje zakona, kao ključna komponenta ovog modela, omogućava uključivanje predstavnika javnosti, privrede i građana, čime se obezbeđuje sveobuhvatnost i relevantnost pravnih rešenja. Razvoj univerzalnih pravnih standarda olakšava primenu i sprovođenje zakona u međunarodnom kontekstu, čime se jača globalna pravna sigurnost. Predloženi model hibridizacije prava nudi rešenja koja omogućavaju pravnim sistemima da se uspešno prilagode savremenim izazovima i potrebama građana. Implementacija modularnog modela hibridizacije prava, uz upotrebu digitalnih alata i inovativnih pristupa, može doprineti efektivnijem funkcionisanju pravnih sistema i obezbediti pravnu sigurnost u dinamičnom digitalnom okruženju. Ovakav pristup omogućava pravnim sistemima da brzo reaguju na tehnološke promene, dok participativni mehanizmi uključivanja društvenih aktera u proces donošenja odluka obezbeđuju relevantnost i sveobuhvatnost pravnih rešenja.

Diskusija

Hibridizacija se odnosi na proces stvaranja novih, integrisanih oblika ili sastava iz različitih elemenata ili tradicija. Termin "hibridizacija" ima široku primenu u različitim disciplinama, pri čemu svaki predmet daje jedinstveni kontekst i značenje ovom terminu. Iako na prvi pogled može delovati da hibridizacija ima specifično značenje u zavisnosti od oblasti, suština ovog koncepta se odnosi na kombinaciju različitih elemenata kako bi se stvorio novi entitet sa poboljšanim ili potpuno novim karakteristikama. Vezivna nit termina hibridizacije u različitim naukama jeste da hibridizacija predstavlja način premošćavanja razlika i stvaranja novih, sinergijskih rešenja koja kombinuju najbolje elemente iz različitih izvora.

Globalno pravo najbolje se razume kroz prizmu pravnog pluralizma, koji predstavlja samostalan pravni poredak sa specifičnim karakteristikama, nezavisno od nacionalnih standarda. U poređenju s nacionalnim pravom nije nedovoljno razvijeno, već ima specifične karakteristike koje ga izdvajaju od tradicionalnog prava nacionalnih država.⁴ Digitalizacija igra ključnu ulogu u evoluciji globalnog prava, pružajući nove alate za njegovo formiranje, primenu i regulisanje. Stoga, digitalizacija omogućava globalnom pravu da se prilagodi brzim promenama u međunarodnoj interakciji. Dinamika koja odlikuje hibridizaciju prava suprotna je uniformnosti koja je često povezana s globalizacijom. Hibridizacija omogućava da se različite kulturne, tehnološke i društvene prakse međusobno integrišu na načine koji podupiru inovacije i izmene specifičnim lokalnim kontekstima. Ovaj proces ne samo da oplemenjuje kulturnu raznolikost, već i podstiče dinamičan razvoj koji odražava savremene izazove i mogućnosti globalnog povezivanja.⁵ Korelacija između globalizacije i hibridizacije reflektuje kompleksne načine na koje se kulture, ideje i tehnologije mešaju i transformišu u globalnom kontekstu. Hibridizacija podrazumeva prenošenje ideja i koncepata iz različitih pravnih sistema, podstaknuto modernizacijom i globalizacijom. Pored toga, označava konvergenciju različitih pravnih sistema, proces koji ne menja nužno nacionalni suverenitet niti zamenjuje jedan sistem drugim. Takođe, ne može se meriti uspehom ili neuspehom jednog pravnog sistema u odnosu na drugi, već razume pravne kulture različitih zemalja.⁶ Samim tim, hibridizacija prava predstavlja adekvatan odgovor na rastuću potražnju za fleksibilnim i višedimenzionalnim konceptima, posebno kod privrednih subjekata.

⁴ Teubner, G. (1996). Global Bukowina: legal pluralism in the world-society. *Global law without State*, Gunther Teubner, ed., Dartmouth, pp. 3

⁵ Ritzer, G., (2009). *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*, Službeni glasnik, Beograd, str. 417

⁶ McEldowney, J. (2010) Hybridization: A Study in Comparative Constitutional Law. *Penn State International Law Review*, 28, (3), pp. 327-328

Pravna nesigurnost i fragmentacija, kao i ekonomska i socijalna nejednakost, ključna su pitanja koja trebaju biti adresirana kako bi se osigurao pravedan i inkluzivan digitalni ekosistem. Potrebno je doneti pravne akte koji će promovisati digitalnu inkluziju i smanjiti digitalni jaz. Takođe, neophodno je osmisлити niz produktivnih međukoraka koji će osigurati da koristi digitalizacije budu ravnomerno raspoređene i da svi članovi društva imaju jednake prilike za učestovanje u digitalnoj ekonomiji. Tradicionalni zakoni često nisu dovoljno fleksibilni da obuhvate kompleksnost i brzinu promena u digitalnom okruženju, što zahteva inovativne pristupe u zakonodavstvu. Fokus jeste na jedinstvu hibrida i na posredovanju između suprotnosti. Međutim, hibridi nisu samo kompromisi ili posredovanja koja umanjuju razlike modernog društva kroz integraciju. Do njihove pojave dolazi tek kada diferencijacija stvori i učvrsti te razlike. Hibrid čini posebnim upravo kombinacija tih suprotnih strana, koja rezultira u jedinstvu koje je ambivalentno ili višestruko.⁷ S obzirom na korisnost prava kao strateškog instrumenta, nije iznenađujuće što države i ne-državni akteri koriste pravne argumente i procese kao alate hibridnog karaktera.⁸ U pravnom kontekstu, hibridizacija se odnosi na integraciju različitih pravnih sistema ili tradicija u cilju stvaranja novog, koherentnog pravnog okvira. Stoga, hibridizacija prava, postaje ključna za uspešno regulisanje i upravljanje ovim promenama. Zakonodavci koji kombinuju različite karakteristike mogu uticati na formiranje novih pravnih normi koje nisu čisto definisane kao "tvrdi" ili "meki" pravni standardi, već kao hibridi koji sadrže elemente oba. Hibridizacija prava, smatra se korisnim odgovorom na kompleksne globalne probleme, omogućavajući fleksibilniji pristup u uspostavljanju pravnih obaveza. Međutim, istovremeno se postavlja pitanje o efikasnosti i legitimnosti tradicionalnih međunarodnih sporazuma, jer ova hibridizacija može dovesti do izazova u njihovom sprovođenju.⁹

General Data Protection Regulation (GDPR)¹⁰, uredba koju je donela Evropska unija, predstavlja jedan od najsnažnijih odgovora pravnih sistema na izazove digitalne ere, posebno u kontekstu hibridizacije prava. Hibridizacija prava podrazumeva spajanje različitih pravnih instituta, praksi i principa kako bi se stvorili novi, jedinstveni pravni okviri koji mogu odgovoriti na savremene globalne izazove,

⁷ Teubner, G. (2006). In the Blind Spot: The Hybridization of Contracting. *Theoretical Inquiries in Law*, 8(1), pp.62-63, (2024. Jul 16), Preuzeto sa: <https://doi.org/10.2202/1565-3404.1143>

⁸ Sari, A. (2020). Hybrid threats and the law: Concepts, trends and implications. *Hybrid Centre of Excellence Trend Report*, 3. pp. 14, (2024, Jul 11), Preuzeto sa: <https://www.hybridcoe.fi/wp-content/uploads/2020/07/Hybrid-CoE-Trend-Report-3.pdf>

⁹ Heyvaert, V., Levelling Down, Levelling Up, and Governing Across: Three Responses to Hybridization in International Law, *European Journal of International Law*, 20, (3), pp. 648, (2024, Jul 12), Preuzeto sa: <https://doi.org/10.1093/ejil/chp037>

¹⁰ Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation), Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj>

a GDPR je odličan primer ovakve hibridizacije. Kao deo hibridizacije prava, GDPR ne funkcioniše samo kao pravni okvir unutar EU, već postaje globalni standard koji oblikuje zakonske prakse u mnogim drugim jurisdikcijama. GDPR ne samo da odražava evropske vrednosti i standarde, već se prilagođava i integriše u različite pravne i kulturne kontekste širom sveta, što je suština hibridizacije prava. Hibridizacija omogućava integraciju globalnih standarda, poput GDPR-a, sa specifičnim lokalnim pravnim tradicijama i potrebama. To je ključno u digitalnom društvu gde podaci postaju nova valuta, a pitanja privatnosti sve urgentnija. GDPR postavlja pravne temelje koji su fleksibilni i prilagodljivi, omogućavajući različitim pravnim sistemima da ih implementiraju na način koji najbolje odgovara njihovim lokalnim kontekstima, ali bez ugrožavanja osnovnih principa zaštite privatnosti i prava pojedinaca. Kao primer hibridizacije prava, GDPR pokazuje kako globalni standardi mogu biti usvojeni i prilagođeni u različitim pravnim okvirima, stvarajući tako mrežu međusobno povezanih i kompatibilnih pravnih režima. Shodno rečenom, GDPR se uklapa u proces hibridizacije prava tako što predstavlja model koji se može prilagoditi i usvojiti u različitim pravnim kontekstima, doprinoseći stvaranju fleksibilnih i univerzalnih pravnih okvira koji odgovaraju globalnim izazovima digitalnog društva. GDPR kao hibridni pravni okvir, pokazuje da hibridizacija prava omogućava stvaranje fleksibilnih i adaptivnih rešenja koja mogu odgovoriti na izazove digitalnog doba. Hibridizacija prava je suštinski proces za obezbeđivanje održivih, inkluzivnih i efikasnih pravnih rešenja u svetu koji se brzo menja. GDPR se ističe kao primer ovog procesa, jer predstavlja globalni standard zaštite podataka koji omogućava fleksibilnost i prilagodljivost u različitim pravnim sistemima. Ovaj proces omogućava prilagođavanje globalnih standarda lokalnim specifičnostima, što je ključno za uspešno regulisanje i upravljanje savremenim digitalnim ekosistemom. Hibridizacija prava u digitalnom društvu podrazumeva usvajanje i prilagođavanje globalnih pravnih standarda, kao što je GDPR, kako bi se stvorili fleksibilni i koherentni pravni okviri koji mogu odgovoriti na izazove modernog sveta.

Industrija 4.0 je ključna za efikasnost procesa u okviru *Online dispute resolution* (ODR).¹¹ ODR predstavlja još jedan aspekt hibridizacije prava koji donosi značajne prednosti. ODR se prikazuje kao primer hibridizacije prava jer predstavlja spajanje tradicionalnih pravnih procedura sa savremenim digitalnim tehnologijama, čime se stvara novi, hibridni model pravnog rešavanja sporova. ODR platforme omogućavaju strankama da rešavaju svoje sporove putem interneta, što je često efektivnije i ekonomičnije nego tradicionalni sudski postupci. Platforme koriste digitalnu tehnologiju kako bi olakšale komunikaciju između stranaka, medijaciju i arbitražu, pružajući fleksibilne i pristupačne metode za rešavanje konflikata.

¹¹ Mania, K. (2015). Online dispute resolution: The future of justice. *International Comparative Jurisprudence*, 1(1), pp. 78

Prednosti ODR-a uključuju smanjenje troškova i vremena potrebnog za rešavanje sporova, kao i povećanje dostupnosti pravne pomoći. ODR koristi elemente tradicionalnog prava, poput medijacije i arbitraže, ali ih primenjuje u potpuno digitalnom okruženju. To obuhvata automatizaciju procesa, korišćenje *online* komunikacije i dostupnost pravne pomoći putem interneta, čime se smanjuju troškovi i vreme rešavanja sporova. Hibridizacija je ovde vidljiva jer kombinuje najbolje prakse iz konvencionalnog pravosuđa s inovacijama koje donosi digitalna tehnologija, rezultirajući novim pravnim strukturama, hibridnim strukturama, koje su prilagođene potrebama savremenog digitalnog društva. ODR sistemi predstavljaju ključne alate za jačanje poverenja potrošača, zaštitu prava potrošača i promovisanje konkurentnih tržišta kako na nacionalnom tako i na regionalnom nivou.¹² Kao rezultat, ODR ne samo da unapređuje pravni okvir prilagođavajući ga novim tehnološkim izazovima, već i omogućava širu dostupnost pravde, što je od ključnog značaja u globalizovanom i digitalizovanom svetu. ODR se može izdvojiti kao paradigmatičan primer kako hibridizacija prava može odgovoriti na izazove i mogućnosti koje donosi digitalna transformacija. Da bi ODR bio uspešan, neophodno je da platforme za rešavanje sporova budu pouzdane, sigurne i pristupačne, kao i da nude korisnicima jednostavan i intuitivan interfejs za navigaciju i interakciju tokom postupka.

Hibridizacija prava nije samo nužna već i poželjna u kontekstu globalne međuzavisnosti. Međutim, izazovi u postizanju normativne jasnoće i doslednosti su značajni, jer fleksibilnost može dovesti do pravne nesigurnosti i nejednakosti u sprovođenju zakona. Digitalizacija nije samo izazov već i katalizator za inovacije u pravnom sektoru. Digitalni alati i tehnologije nude mogućnosti za bolju regulaciju i primenu zakona. Identifikovani hibridni modeli mogu poslužiti kao osnova za buduće zakonodavne reforme, a participativne metode u donošenju zakona mogu obezbediti uključivanje relevantnih društvenih aktera. Ipak, kritički osvrt na efikasnost hibridizacije je neophodan, posebno u kontekstu njenog uticaja na suverenitet država i potencijalne sukobe između različitih pravnih normi.

¹² United Nations Conference on Trade and Development, (2023.), *Technology and the Future of Online Dispute Resolution (ODR) Platforms for Consumer Protection Agencies*, Geneva, Switzerland, pp. 6, (2024, Jul 10), Preuzeto sa:
https://unctad.org/system/files/official-document/tcsditcinf2023d5_en.pdf

Zaključak

Digitalno društvo se brzo menja, a pravni sistemi često zaostaju u svojoj sposobnosti da efikasno regulišu nove oblike interakcija. Fenomenologija hibridizacije prava u digitalnom društvu predstavlja ključnu oblast istraživanja koja omogućava dublje razumevanje kako pravni sistemi evoluiraju i prilagođavaju se novim tehnološkim i društvenim realnostima. Kroz proučavanje iskustava i percepcija pojedinaca i institucija, mogu se bolje shvatiti dinamički procesi koji oblikuju savremene pravne okvire. U budućnosti, dalja istraživanja u ovoj oblasti mogu doprineti efikasnijem dizajnu i implementaciji pravnih regulativa koje odgovaraju potrebama digitalnog društva. Hipoteza rada da teorijsko i fenomenološko razmatranje fenomenologije hibridizacije prava nije dovelo do visokog stepena usaglašenosti njenog pojmovnog određenja potvrđena je kroz ovu analizu.

U okviru istraživačkog zadatka, rezultati sprovedenog istraživanja pokazali su da u digitalnom društvu, pravni sistemi moraju se prilagoditi kroz različite mehanizme koji omogućavaju efikasnu integraciju tradicionalnih pravnih okvira sa novim digitalnim normama. Pravni sistemi se hibridizuju kroz kontinuiranu inovaciju i prilagođavanje zakona, što uključuje fleksibilne zakonodavne procedure koje omogućavaju brzu implementaciju novih zakona i reviziju postojećih normi, kako bi se one prilagodile digitalnim inovacijama. Takođe, primena pilot projekata i eksperimentalnog zakonodavstva omogućava testiranje novih pravnih rešenja u ograničenim okvirima pre nego što se prošire na širu upotrebu. Interdisciplinarna saradnja obuhvata formiranje radnih grupa i komisija sastavljenih od eksperata, kao i javne konsultacije. Integracija digitalne tehnologije u pravni sistem omogućava efikasniju primenu zakona i poboljšanje pravne sigurnosti, koje se postiže digitalizacijom pravnih procesa kroz korišćenje softverskih alata za automatizaciju pravnih procedura i upravljanje slučajevima. Mehanizmi participativnog donošenja zakona uključuju organizovanje javnih rasprava i konsultacija koje omogućavaju građanima da daju svoje mišljenje i predloge tokom procesa kreiranja zakona, kao i partnerstva sa različitim interesnim grupama radi boljeg razumevanja društvenih potreba. Navedeni mehanizmi omogućavaju pravnim sistemima da se efikasno prilagode i evoluiraju u skladu s potrebama digitalnog društva, obezbeđujući pravnu sigurnost i efikasnost u novom tehnološkom okruženju.

S obzirom na to da hibridizacija prava u digitalnom društvu predstavlja dinamičan proces, pravni sistemi moraju neprekidno prilagođavati i inovirati svoje pristupe. Inovativni modeli kao što su modularni pravni okviri, interdisciplinarna saradnja i tehnološka implementacija omogućavaju efikasno odgovaranje na zahteve

digitalnog okruženja. Razumevanje fenomenologije hibridizacije prava pomaže pravnicima, zakonodavcima i istraživačima da bolje prepoznaju i adresiraju izazove i prilike koje donosi digitalno doba. Analiza doprinosi razvoju pravnog okvira koji je sposoban da odgovori na potrebe digitalnog društva, balansirajući inovaciju sa zaštitom osnovnih pravnih principa. Primeri poput GDPR-a u Evropskoj uniji i ODR sistema pokazuju kako pravni sistemi evoluiraju u odgovoru na izazove digitalnog doba, stvarajući hibridne pravne strukture koje su prilagođene savremenim tehnološkim uslovima. Modeli hibridizacije ne samo da poboljšavaju efikasnost i pristup pravdi, već i osiguravaju da zakoni ostanu relevantni i zaštitnički nastrojeni prema pravima građana. Međunarodna harmonizacija i participativno donošenje zakona dodatno naglašavaju važnost saradnje i inkluzivnosti u kreiranju pravnih normi. Buduća istraživanja trebala bi se fokusirati na empirijske studije koje ispituju primenu normativnih i socioloških teorija hibridizacije prava u praksi, uključujući analize slučajeva iz različitih pravnih sistema. Takođe, važno je istražiti kako međunarodna saradnja i harmonizacija pravnih normi mogu doprineti stvaranju koherentnog globalnog pravnog okvira za digitalno društvo. Hibridizacija prava predstavlja ključ za stvaranje pravednijeg i sigurnijeg pravnog okruženja za sve građane.

U zaključku, teorijski pristupi hibridizaciji prava nude kompleksan, ali neophodan okvir za razumevanje i navigaciju kroz izazove koje donosi digitalizacija. Sinteza normativnih i socioloških perspektiva pruža sveobuhvatan pogled na načine na koje se pravni sistemi mogu prilagoditi i evoluirati u skladu sa tehnološkim i društvenim promenama koje donosi Industrija 4.0. Hibridizacija, bez obzira na disciplinu, predstavlja moćan alat za inovaciju i adaptaciju. Kombinovanjem različitih elemenata, pristupa i ideja, moguće je stvoriti nove entitete i rešenja koja nadilaze ograničenja pojedinačnih komponenti. U eri globalizacije i digitalnog društva, razumevanje i primena hibridizacije prava postaje sve značajnije, omogućujući da se efikasnije odgovori na izazove i da se iskoriste prilike koje se pružaju u različitim domenima ljudskog znanja i delovanja.

Milica Vasić, LLM, Teaching Assistant

*Faculty of Law for Commerce and Judiciary in Novi Sad,
University Business Academy in Novi Sad*

Maja Petrović, PhD, Assistant Professor

*Faculty of Law for Commerce and Judiciary in Novi Sad,
University Business Academy in Novi Sad*

PHENOMENOLOGY OF THE HYBRIDIZATION OF LAW IN THE DIGITAL SOCIETY

Abstract:

The phenomenology of hybridization is becoming increasingly relevant in the era of globalization and the affirmation of Industry 4.0, which conceptualizes rapid technological changes, innovations in production processes, as well as changes in organizational structures and business models. Hybridization of law leads to legal plurality, where multiple legal systems, principles, or approaches coexist and operate within the same social space. This can result in a complex legal landscape where different legal norms and practices need to be harmonized. The subject of this research is the phenomenological analysis of the hybridization of law in the context of the digital society, characterized by rapid technological changes and variable market demands within the framework of Industry 4.0. The primary aim of this paper is to understand how different legal systems merge and integrate in the digital society, and the consequences such hybridization has on legal practice, legal certainty, and social cohesion. Through the role of digital technologies in contemporary legal frameworks, the paper highlights the complexity and multilayered nature of hybridized legal structures. The author primarily aims, through this paper, to enhance the understanding of the process of legal hybridization and to offer guidelines for developing regulations capable of adequately responding to the challenges and opportunities of the digital society. The research task is to identify and understand the mechanisms through which legal systems hybridize and function together within a shared legal space. The final observations highlight the need for critical re-examination of traditional legal categories and open up possibilities for the development of new theoretical and practical approaches in legal science and practice, in order to adequately respond to the challenges of legal hybridization in the digital society.

Keywords: *Phenomenology, Hybridization, Legal Hybridization, digital society, Industry 4.0*

LITERATURA

1. Evers, M., Ryan, P. (2016). Exploring ecourt innovations in New South Wales civil courts, *Journal of Civil Litigation and Practice*, 5 (1), pp. 65, (2024, Jul 09), Preuzeto sa: <https://opus.lib.uts.edu.au/handle/10453/43413>
2. Heyvaert, V., Levelling Down, Levelling Up, and Governing Across: Three Responses to Hybridization in International Law, *European Journal of International Law*, 20, (3), 647–674, (2024, Jul 12), Preuzeto sa: <https://doi.org/10.1093/ejil/chp037>
3. Mania, K. (2015). Online dispute resolution: The future of justice. *International Comparative Jurisprudence*, 1(1), 76-86.
4. McEldowney, J. (2010) Hybridization: A Study in Comparative Constitutional Law. *Penn State International Law Review*, 28, (3), 327-356.
5. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation, Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj>
6. Ritzer, G., (2009). *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*, Službeni glasnik, Beograd
7. Sari, A. (2020). Hybrid threats and the law: Concepts, trends and implications. *Hybrid Centre of Excellence Trend Report*, 3. (2024, Jul 11), Preuzeto sa: <https://www.hybridcoe.fi/wp-content/uploads/2020/07/Hybrid-CoE-Trend-Report-3.pdf>
8. Stepanov O., Pechegin D. i (Dolova) Diakonova M. (2021). On the prospects of digitalization of justice, *Legal Issues in the digital Age*, 2, 104-120.
9. Susskind, R. (2019.) Online Courts and the Future of Justice, *Oxford University Press*, New York, (2024, Jul 18), Preuzeto sa: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198838364.001.0001>
10. Teubner, G. (1996). Global Bukowina: legal pluralism in the world-society. *Global law without State*, Gunther Teubner, ed., Dartmouth, 3-28.
11. Teubner, G. (2006). In the Blind Spot: The Hybridization of Contracting. *Theoretical Inquiries in Law*, 8(1), 51-71. (2024, Jul 16), Preuzeto sa: <https://doi.org/10.2202/1565-3404.1143>
12. United Nations Conference on Trade and Development, (2023.), Technology and the Future of Online Dispute Resolution (ODR) Platforms for Consumer Protection Agencies, Geneva, Switzerland, (2024, Jul 10), Preuzeto sa: https://unctad.org/system/files/official-document/tcsditcinf2023d5_en.pdf